

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології,
факультет № 6**

Текст лекції

з навчальної дисципліни

**«Особливості розслідування окремих видів кримінальних
правопорушень»**

освітньо-професійної програми другого (магістерського)
рівня освіти

262 Правоохоронна діяльність

за темою: **« Криміналістична характеристика злочинів »**

Харків - 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 11 від 21 грудня 2023р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 12 від 20 грудня
2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 11 від 20 грудня 2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету протокол від 04.12.2023 року № 12.

Розробник:

Професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології, факультету № 6, доктор юридичних наук, професор Корж В. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Храмцов О. М.
2. Професор кафедри криміналістики та судової експертизи факультету № 1 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор Юхно О. О.

План лекції

1. Історичні аспекти розвитку вчення про криміналістичну характеристику злочинів
2. Дискусійні питання щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів та структурних елементів.
3. Теоретичні положення криміналістичної характеристики злочинів.
4. Кореляційні зв'язки між структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів.
5. Спосіб злочину – основний елемент криміналістичної характеристики.

Література:

1. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров [та ін.]. К.: Юрінком Інтер, 2011. с. 678
2. Криміналістика: підручник / за заг. ред. В. В. Пяковського. Харків: Право, 2020. 752 с.
3. Корж В.П. Розслідування окремих видів злочинів-навчально-методичний посібник -Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. 508с. (серія »Бібліотека криміналіста«).
4. Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні підстави, особливості тактики, криміналістичні рекомендації: наук.практ. посіб. Для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. Харків: Золоті сторінки, 2017. 216 с. (серія» Бібліотека криміналіста«).
5. Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації, тактичні правила – 2-е видання . Науко-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. Харків: 2019 224 с.. (серія» Бібліотека криміналіста«).
6. Корж В.П Проблеми удосконалення системи сучасної криміналістики. // Вісник академії адвокатури - К., 2012. – №1.с.42-49.

Текст лекції

Серед криміналістичних вчень, що розвиваються значне місце посідає вчення про криміналістичну характеристику злочину, без якої методи розслідування втрачають сенс і перетворюються в набір практичних рекомендацій.

Вчення про Термін «криміналістична характеристика злочину» був

вперше згаданий і розкритий Олексієм Никифоровичем Колесніченко¹. Поглиблене вивчення питання надалі не призвело авторів до єдиної думки щодо змісту її структури. Виділяють різну сукупність елементів КХЗ. У різних підручниках їх можна знайти від двох до дванадцяти. Так, одні автори пропонують криміналістичну характеристику злочину розглядати як ідеальну модель типових зв'язків і закономірно сформованих джерел доказової інформації., інші як сукупність наступних елементів криміналістичної характеристики злочину

- 1) спосіб вчинення злочину;
- 2) місце та обставини злочину;
- 3) час вчинення злочину;
- 4) знаряддя і засоби вчинення злочину;
- 5) предмет злочинного посягання;
- 6) особа потерпілого (жертви);
- 7) особа злочинця;
- 8) типові сліди злочину. Інші

Не всі перераховані елементи мають однакове значення в різних видах злочинів. Одні з них набувають першочергового значення, інші, навпаки, переходять на другий план, або навіть відсутні (наприклад, особа потерпілого при початковому розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів).

Елементи криміналістичної характеристики злочинів взаємопов'язані між собою. Вони володіють кореляційними зв'язками (ймовірнісними залежностями). За наявності одних ознак слідчий може припустити наявність інших (за аналізом слідів, залишених злочинцем на місці події, можна зробити припущення щодо його професійних навичок, віку, статі, наявності аномалій психіки та ін.) У цьому і полягає значущість криміналістичної характеристики, її практична роль.

Криміналістичне дослідження закономірних зв'язків обставин, які

характеризують злочини певного виду, вимагає застосування спеціально розроблених програм з метою отримання статистичних даних про взаємозв'язки таких обставин. У деяких випадках простежується закономірний зв'язок між особами, які можуть бути причетними до даного виду злочину, і способом його вчинення і приховування, застосування певних знарядь злочину.

Такий зв'язок носить вірогідний характер і може бути підставою для побудови системи типових версій, що використовуються з урахуванням фактичних даних у кримінальному провадженні, для висунення та перевірки робочих слідчих версій.

Слід зазначити, що більшість криміналістів правильно вважає, що *основними елементами криміналістичної характеристики певного виду злочинів це:*

- 1.дані про предмет злочинного посягання*
- 2.типові способи злочинів*
- 3.обстановку вчинення злочину;*
- 4.дані про особу злочинця;*
- 5.типові сліди злочину;*
- 6. дані про особу потерпілого від насильницьких злочинів.*

Зазначені елементи складають зміст криміналістичної характеристики

1) Спосіб вчинення злочину - це образ дій злочинця, що виражається в певній системі операцій і прийомів. Спосіб злочину являє собою збірне поняття. Його структура охоплює:

- а) способи приготування до злочину;
- б) способи вчинення злочину;
- в) способи приховування (маскування) злочину.

а) Не завжди спосіб злочину має повну структуру. Існують злочини, які

можуть відбуватися без попередньої підготовки або не мають цілей подальшого приховування події або слідів.

За своїм змістом підготовка до вчинення злочину складається з розумової і практичної діяльності та може бути класифікована на такі групи.

1. Початкові підготовчі дії до вчинення задуманого злочину. Це аналітично-розумова діяльність, що містить:

- визначення і конкретизацію мети злочину;
- вибір об'єкта злочину (підприємство, установа, організація, житлове приміщення, потерпілий, предмет зазіхання);
- визначення способів вчинення злочину;
- розробка детального плану злочинних дій (наприклад, визначення місця збору групи і засобів пересування, часу здійснення злочину, ролі і функції кожного з учасників, шляхів підходу і відходу, моделювання варіантів своїх дій з урахуванням непередбачених змін та ін.).

2. Наступні підготовчі дії до вчинення задуманого злочину. Це безпосередньо практична діяльність з підготовки до вчинення злочину, що містить:

- підбір учасників злочину (якісний і кількісний) з урахуванням складності і характеру поставлених завдань, способів їх реалізації, а також злочинного досвіду співучасників, їхньої фізичної сили, вольових якостей, навичок і умінь тощо;
- підшукування, виготовлення, пристосування необхідних знарядь і засобів; створення схованок — таємних складів зброї, боєприпасів, вибухових речовин, пристроїв і інших знарядь та засобів, що можуть бути використані у кримінальних цілях;
- створення сприятливої обстановки для вчинення злочину. Сюди включаються всі інші дії, які допомагають у реалізації задуманого. Наприклад, розвідку обраного об'єкта, з метою визначення предмета злочину, місць його збереження, а також умов, що можуть сприяти або перешкоджати реалізації злочинних цілей (використання чи створення

сприятливих умов для реалізації злочинного задуму; вивчення можливих перешкод і розроблення способів їх усунення); підшукування (викрадення, придбання, виготовлення) форменого одягу й атрибутів посадових осіб, засобів, що маскують зовнішність та ін.

Кожний з цих елементів підготовки до вчинення злочину має самостійне значення, але часто в одному діянні містяться два і більше зазначених елементів.

б) Спосіб вчинення злочину свідчить про те, як, яким чином особа вчиняє суспільно небезпечне діяння, які прийоми, методи і засоби вона застосовує для цього. Спосіб вчинення злочину характерний, насамперед, для злочинної дії - активної, вольової суспільно небезпечної поведінки особи. Способи вчинення злочинів повторюються. Злочинець діє в аналогічних умовах, він володіє соціальними та психологічними типовими рисами, використовує певні знаряддя та засоби вчинення злочину. Обрання способу вчинення злочину пов'язане: 1) з особливостями особистості злочинця (стать, вік, судимість, наявність або відсутність злочинного досвіду та ін.) і 2) з особливостями об'єкта злочинного посягання (віктимність жертви, відсутність охорони майна та ін.).

Аналізуючи певний спосіб вчинення злочину, можна висунути версії, де і які сліди можуть бути залишені, а виявивши сліди злочину, можна припустити, яким способом його вчинено. Аналіз і оцінка відомостей, що характеризують злочин з криміналістичних позицій, так чи інакше пов'язані із застосуванням криміналістичної класифікації способів дій злочинця.

Тому необхідно підкреслити, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину не може цілком збігатися з його розумінням в інших науках.

в) Вчинення багатьох злочинів пов'язане з діями злочинця щодо приховання їх результатів. Приховування злочинів є однією з форм протидії досудовому розслідуванню.

Серед прийомів приховування варто виділити наступні:

1) утаювання - активне чи пасивне залишення правоохоронних органів в незнанні обставин злочину або джерел інформації про нього (наприклад: приховування викраденого майна; неповідомлення окремих фактів);

2) знищення слідів злочину або слідів злочинця (може бути повним або частковим);

3) маскування - зміна уявлення про спосіб вчинення злочину, особистість винного, джерела інформації (наприклад: зміна зовнішності злочинця; скоєння злочину в рукавичках; зміна почерку);

4) фальсифікація - підробка, створення помилкової інформації (наприклад: створення неправдивих слідів; виготовлення підроблених документів; неправдиве повідомлення про місцезнаходження викраденого майна);

5) інсценування - створення штучної картини події (інсценування події в цілому, або окремих обставин - її наслідків; часу протікання; місця; об'єкта посягання тощо).

2) Місце та обставини вчинення злочину. При досудовому розслідуванні багатьох злочинів слід враховувати:

а) місце, де здійснювалися підготовчі дії до злочину;

б) місце безпосереднього вчинення злочину;

в) місце, де залишені сліди злочину;

г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання.

3) Час вчинення злочину. Встановлення часу вчинення злочину має важливе криміналістичне значення. Час впливає на всі етапи виникнення, існування і використання доказової інформації. Облік тимчасового фактора в процесі досудового розслідування дозволяє:

а) визначити час вчинення злочину;

б) встановити тимчасові зв'язки між окремими фактами;

в) з'ясувати черговість подій, дій чи фактів;

г) обчислити тривалість (тривалість) тих чи інших подій та ін.

4) **Знаряддя і засоби вчинення злочину.** Знаряддя злочину - це предмети і речовини, які злочинець використовує для досягнення очікуваного злочинного результату. Розрізняють знаряддя злочину:

- за предметом посягання (знаряддя вбивства, знаряддя злому, знаряддя підпалу тощо);

- за функціональним призначенням (спеціально виготовлені для вчинення злочинів (наприклад, плоскогубці, балерина та інше), які застосовуються в побуті, виробничій або іншій господарській діяльності);

- за характером впливу (механічного, термічного, хімічного, вибухової дії і т.п.). До знарядь злочину належать також транспортні засоби, якщо вони використовувались для досягнення злочинного результату.

5) **Предмет посягання.** Це речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті чи інші суспільні відносини. Точне встановлення предмета посягання дозволяє відмежувати один злочин від іншого, суміжного з ним. Ті чи інші ознаки предмета посягання можуть виступати в якості пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин одного і того ж злочину, або перетворювати злочин в особливо тяжкий вид.

6) **Особа потерпілого.** Особа потерпілого включає загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, освіта тощо), дані про спосіб життя і виховання в сім'ї, риси характеру, звички і схильності, зв'язки і відносини. Дані про потерпілого включають також відомості про його віктимність (схильність окремих людей ставати, в силу певних обставин, жертвою злочинів). Важливими є також:

- а) соціально-психологічний портрет (стать, вік, службовий та матеріальний стан);

- б) характер взаємовідносин зі злочинцем (знайомий чи ні; раніше мав з вимагачами чи особами, які діють від їхнього імені, ділові контакти тощо);

- в) чи здійснював потерпілий контрзаходи проти злочинця;

7) **Особистість злочинця.** Особистість злочинця охоплює дані

демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості. Особистість злочинця - це поняття, що відображає сутність особи, яка вчинила злочин. У цьому зв'язку можна говорити про типові ознаки особистості, схильної до скоєння тих чи інших видів злочинів (це стосується, в першу чергу, професійної злочинності). Дані, що мають криміналістичне значення:

а) стать, вік, місце роботи або навчання, якщо не працював і не навчався, то чому, протягом якого часу і на які кошти існував;

б) судимість, за якими конкретно статтями КК України, чи не погашена судимість, чи не знята вона актом амністії, помилування;

в) місце проживання — був постійним жителем місцевості, де вчинено вимагання, або «заїжджим гастролером»;

г) як характеризується особа за місцем проживання і роботи;

г) мотив учинення злочину.

Якщо злочин вчинено організованими злочинними угрупованнями, то додатково слід з'ясувати такі обставини:

а) як давно функціонує це злочинне угруповання;

б) хто був ініціатором його створення, а надалі став лідером;

в) який процес формування групи (добровільний вступ або залучення);

г) принцип розподілу обов'язків серед учасників злочинної групи;

г) рольова участь і злочинна активність кожного з членів групи (хто виявляв ініціативу, брав участь у більшості злочинних акцій, разом з організатором розробляв план вчинення злочину; хто був другорядним членом групи («навідник», надавав транспортні засоби, квартиру для злочинних сходок і утримання заручників та ін.);

д) які взаємовідносини були між учасниками групи (симпатії, антипатії), хто кому підпорядковувався;

е) чи існувала у групі система заохочень і покарань, у чому вона полягала;

є) чи є дана група самостійною або належить до іншого, більш потужного злочинного співтовариства;

ж) які інші злочини, крім розслідуваного, були вчинені даною злочинною групою або окремими її членами;

з) чи розроблявся у групі план поведінки її учасників на слідстві у разі їхнього арешту, у чому він полягав, хто його розробляв;

и) чи займалася ця злочинна група комерційною діяльністю, якою саме, в якій організаційно-правовій формі, які рахунки та в яких банках були відкриті, яким майном легально володіли, з якими суб'єктами підприємницької діяльності мали фінансові стосунки.

8) Типові сліди злочину. Це будь-які зміни у матеріальному середовищі, що виникли в результаті скоєння злочину. До них відносяться:

а) зміни в речовій обстановці;

б) сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспортних засобів, інструментів та знарядь зламу і т.п.);

в) предмети - речові докази;

г) документи - письмові докази;

д) сліди пам'яті людини;

е) запахові сліди;

ж) сліди-мікрочастки;

з) сліди звуку.

Таким чином, криміналістична характеристика злочинів – являє собою система даних , одержаних в результаті узагальнення слідчої та судової практики, про криміналістичні ознаки злочинів, особу злочинця , типові способи злочину, обстановку його вчинення, типові сліди злочину, яка сприяє використанню ефективних прийомів і методів при розслідуванні окремих видів злочинів

Процес розслідування злочинів поділяють на два етапи:

а) початковий етап розслідування починається з моменту внесення злочину у ЄРДР і закінчується письмовим повідомленням особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;

Згідно ст. 278 КПК України, письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання.

У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

На початковому етапі розслідування допустимі такі слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії:

1) огляд; 2) освідування; 3) обшук; 4) допит потерпілого; 5) допити свідків; 6) допит підозрюваного; 7) пред'явлення для впізнання; 8) затримання підозрюваного; 9) проведення необхідних експертиз; 10) огляд і виїмка кореспонденції; 11) зняття інформації (з транспортних телекомунікаційних мереж; з електронних інформаційних систем); 12) виготовлення суб'єктивних портретів; 13) розшук особи за прикметами та іншими даними; 14) розшук викраденого майна; 15) подомові або поквартирні обходи; 16) спостереження за особою, річчю або місцем; 17) прочісування території; 18) організація засідок, патрулювання тощо.

б) подальший етап розслідування, починається з моменту письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і закінчується зверненням до суду з обвинувальним актом у порядку статей 290-293 КПК України.

5. Типові слідчі ситуації та їх роль у побудові методик розслідування злочинів окремих видів

Останнім часом у криміналістиці взагалі, і в методиці розслідування

зокрема дуже ефективним виявилось застосування ситуаційного підходу при формуванні науково-практичних рекомендацій. Тобто рекомендації формулюються з урахуванням ситуації, в яких опиняється слідчий.

У теорії домінують *два підходи у тлумаченні поняття слідчої ситуації – широкий і вузький.*

Широкий підхід має місце, коли **слідча ситуація** трактується як сукупність умов і обставин, в яких відбувається розслідування в певний момент.

Ця сукупність складається з багатьох елементів (компонентів, факторів), які можна поділити на:

а) об'єктивні фактори (місце, час, обстановка злочину, матеріально-технічне забезпечення слідства, наявність наукових рекомендацій з розслідування тощо);

б) суб'єктивні фактори (особистісні, професійні, службові та інші якості суб'єктів кримінального процесу та інших осіб, пов'язаних із розслідуванням).

У **вузькому розумінні зміст слідчої ситуації** розглядається лише як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей) на певний момент розслідування.

Наявність у кожній ситуації ознак, які роблять її схожою на інші ситуації такого ж типу, дає можливість типізувати слідчі ситуації з метою побудови окремої методики розслідування.

Отже, типова слідча ситуація – це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремої категорії.

Слідчі ситуації можна класифікувати на такі групи:

а) за наявністю конфлікту: 1) безконфліктні; 2) конфліктні;

б) за достатністю інформації: 1) ситуації інформаційної достатності; 2) ситуації інформаційної недостатності;

в) у залежності від етапу розслідування: 1) ситуації початкового етапу;

2) ситуації подальшого етапу.

г) у залежності від умов: 1) сприятливі і 2) несприятливі ситуації.

Іноді виділяють прості та складні ситуації, проблемні та безпроблемні. Доцільність їх виділення виглядає дещо спірним.

В окремій методиці розслідування рекомендації формуються саме з урахуванням типових слідчих ситуацій. Це виглядає таким чином:

а) на основі узагальнення досвіду розслідування певного виду злочинів виділяються типові слідчі ситуації;

б) визначаються завдання слідчого в даних ситуаціях;

в) визначаються найбільш оптимальні слідчі дії, оперативно-розшукові та інші заходи, які доцільно здійснювати в кожній ситуації.

У результаті розробляються алгоритми дій слідчого в типових слідчих ситуаціях.